

ONDOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA İSTANBUL'DA BERBER OLMAK, BERBER KALMAK

Nalan TURNA*

Bu makaleyle, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, İstanbul'daki berber esnafının ve berber gediklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.¹ Makalenin bir diğer amacı da, berber esnafının lonca yapısı, mitolojik geçmişi, mekansal dağılımı ve berberlik sektörü yatırımcılarını analiz etmektir. 1826 yılında Yeniçeri mekanları olarak bilinen kahvehanelerin, kapatıldıktan bir süre sonra berber dükkânlarına dönüştürülmesi dikkate alınarak şehirdeki mülkiyet ilişkileri aydınlatılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu makalede, merkezileşme ve standartlaşmanın küçük ölçekli özel mülkiyetin gelişmesindeki rolü üzerinde durulacaktır.

Bu makale dört ana bölümden oluşmaktadır. Makalenin ilk bölümünde berber esnafının kimliği ve faaliyetleri; ikinci bölümünde berber gedikleri ve yatırımcıları ve gediğin özel mülkiyet olarak değerlendirilmesi; üçüncü bölümünde Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılan kahvehanelerin berber dükkânlarına dönüştürülmesi; dördüncü bölümünde ise ondokuzuncu yüzyıl merkezileşmesinin önemli göstergelerinden olan Evkâf-ı Hümâyün ve merkezileşmeye giden süreçte berberlerin vakıflarla ve ayrıca devletle ilişkileri incelenecektir.²

---

* Yrd. Doç., Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri.

¹ Gedik, bu makalede genel olarak, âlet ve edevat anlamında kullanılacaktır.

² Evkâf-ı Hümâyün'un işleyişi hakkında genel bir bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Dönemi'nde Vakıfların İdaresi," içinde *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 20-30 Haziran 1989 (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990).

Berber Esnafının Kimliği Üzerine

Berberlerin tarihi, İslamiyet öncesine giden mitolojik bir kurguya oturur. Bu kurguda, berberlerin piri önceleri İbrahim Peygamber, daha sonra ise Selmân-ı Fârisî idi. Berberlik, Hz. Muhammed'i ilk tıraş eden kişi olan Selmân-ı Fârisî ile birlikte İslamiyet'le yakından ilişkilendirilmişti.³ Müslüman berber dükkânlarında, "*Her seher Besmele ile açılır dükkânımız; Selmân-ı Fârisî'dir pirimiz, üstâdımız*" şeklinde pirin adının geçtiği levhalara da bu nedenle rastlanmıştır.⁴

Arapça'da 'sınıf' kelimesinin çoğulu olan 'esnaf,' geniş anlamda aynı işle uğraşan bireylerin ortak bir amaç için bir araya geldiği ve başında bir usta veya 'kethüdâ'nın bulunduğu iş ve ticaret gruplarıydı.⁵ Bu açıdan bakıldığında berber esnafı, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, dönemin diğer esnaf gruplarıyla bazı benzerlikler gösterir.

³ Selmân-ı Fârisî, Selmân-ı Pâk olarak da bilinir. Konu ile ilgili daha fazla bir bilgi için örneğin bkz. Fatma Aysu Aksu, *Geleneksel Erkek Berberliği* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996), 22-23. Reşat Ekrem Koçu, Evliya Çelebi'ye dayanarak, berberliğin Hazreti İbrahim'e gelinceye kadar icra edilmediğini belirtir. Tıraş İbrahim Peygamber ile birlikte 'İbrahim-i sünnet' olarak kabul edilmişti. Hz. Muhammed'in ise saçının peygamberliği gelinceye kadar uzun olduğu rivayet edilir. Reşat Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Berberler," *Hayat Tarih Mecmuası* 1, no. 5 (1974), 33.

⁴ Mesleklerini Galata'da icra eden Gayri-Müslim berberlerinin dükkânlarında, kendi dinsel veya diğer din gruplarıyla içiçe geçmiş yaşam pratiklerini yansıtan levhaların bulunması da muhtemeldir. Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı din mensuplarının bir arada yaşadıklarından birbirinden etkilenmişlerdi. Bunun bir örneği için bkz. BOA, HATT (Hatt-ı Hümayun), 32153, (1235/1820). Farklı din mensubu esnafın birarada yaşaması ortak pratik ve nizamların üretilmesine neden oldu. Fakat bazı akademisyenlerin, Gayri-Müslimlerin sıklıkla kadı mahkemelerini kullanması konusundaki fikirleri yanıltıcıdır. Örneğin Fatma Müge Göçek, Gayri-Müslim esnafı Müslüman esnaf arasında keskin ayrımlar olduğunu iddia eder. Bu bağlamda, sadece konulan yasakları dikkate alarak birbirinden farklı yani birbirinden etkilenmeyen din grupları olduğu düşüncesindedir. Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Ermenilerinin Gündelik Hayatlarına Bir Bakış: XVIII. Yüzyıl İstanbul'unda Ermeni Esnafı," içinde *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 557-58.

⁵ Ahmet Kal'a'ya göre esnaf: "Osmanlılar'da el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım satım ile uğraşanların genel adı"dır. Ahmet Kal'a, "Esnaf," içinde *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1995), 423. Mübahat Kütükoğlu, esnaf teriminin başlangıçta, 'esnaf-ı haffafan' ya da 'esnaf-ı nakkaşan' şeklinde kullanıldığını, zamanla bütün grupları içine alan 'esnaf' kelimesinin yalnız başına kullanımının arttığını belirtir. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafından Oto-Kontrol Müessesesi " in *Ahilik ve Esnaf: Konferanslar ve Seminer; Metinler, Tartışmalar* (İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1986), 55. Ayrıca, bu çalışma da yer aldığı gibi ondokuzuncu yüzyılda esnafın 'berber esnafı' şeklindeki kullanımı yaygındı.

Genel olarak esnaf üyeleri arasında kadı, muhtesib, şeyh, nâkib, duacı, çavuş, kethüdâ ve yiğitbaşı bulunduğu fikri yaygındır.⁶ Osman Nuri Ergin'e göre kadı, nâkib ve duacı, zaman içinde esnafın materyalleşmesi nedeniyle önemini yitirmişti.⁷ Örneğin, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki ayakkabıcı esnafı gibi birçok loncada şeyh, duacı ve çavuş gibi pozisyonlara rastlanmazdı.⁸ Yine de, şeyh, duacı ve çavuş, berber esnafının ileri gelenleri olarak kaldılar. Usta, kalfa ve çırak, berber esnafının mesleği birebir icra eden aktif üyeleriydiler.⁹ Kethüdâ, yiğitbaşı, şeyh, duacı, çavuş ve köşe ustalarının aksine, berber çırak ve kalfalarının esnaf ile ilgili kararlarda yer almadığı görülür.¹⁰

Bazı kaynaklara göre berberler, dişçilik, sünnetçilik, sülük yapıştırma, kan alma gibi işlerle uğraşırlardı.¹¹ Bazı berberler, kellik, uyuzluk ve egzama

⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, cilt 1, 9 cilt (İstanbul İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 539.

⁷ Esnafın materyalleşmesi konusu, kapitalizmin gelişmesi ile yakından ilgilidir.

⁸ Ondokuzuncu yüzyılda sembolik de olsa esnaf ritüellerinin ve seremonilerinin ne kadarının devam ettiğini tespit etmek zordur. Osman Nuri Ergin'e göre genel olarak ustalık merasiminde, usta olacak çırak veya kalfa öncelikle duacıyı tıraş ederdi. Duacı da, çırak ya da kalfaya tıraş sonrasında ahlakla ilgili öğütlerde bulunurdu. Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, 539. Ergin'in ahlaki değerlere dayanan esnaf örgütlenmesi görüşünün aksine, Reşat Ekrem Koçu, Cumhuriyet'e kadar berberliğin, dellallık ile bir tutulduğundan bahseder. Yazara göre, berber çırakları genelde ayak takımından çocuklardı ve çıraklıktan sakal bırakıncaya kadar bunlara hoş bir gözle bakılmazdı. Yazarın konuyla ilgili bazı anekdotları için bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Berberler," *Hayat Tarih Mecmuası* 1, no. 5 (1974), 34-35. Koçu'nun, berber esnafının bu durumunun radikal bir şekilde Cumhuriyet'le değiştiği görüşü ise problemlidir. Burada belirtilmesi gereken diğer bir nokta da, tasallut olaylarının sadece berber çıraklarına indirgemenin doğru olmadığıdır. Berber çıraklarına yapılan tasallutların yanısıra, İstanbul'da başka tasallutlara da rastlamak mümkündür. Örneğin bkz. Ömer Efendi Cabi, *Cabi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*, çev. Mehmet Ali Beyhan, cilt 1, 2 cilt. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 450, 81.

⁹ Osman Nuri Ergin'in görüşünün aksine, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kadı'ların esnaf üyesi olduğunu gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, cilt 1, 539. Berber esnafı, diğer esnaf grupları gibi sorunlarını ya kendi aralarında ya da kethüdâ, yiğitbaşı ve esnafın diğer ileri gelenleriyle birlikte Kadı Mahkemeleri'nde çözerlerdi. Kadı Mahkemeleri'ne, gedik denilen ve âlet ve edavatı kaydetmek veya gediği bir yerden bir yere nakletmek için de başvurulurdu.

¹⁰ Berber kethüdâlarının olmadığı durumlarda mahkemede temsilen bir vekil bulunurdu. Bir mahkeme kaydında kethüdâ vekilinin yanısıra, şeyh, duacı, yazıcı, yiğitbaşı, çavuş vekili (çavuş olmadığı durumlarda) bulunmuştu. Kayıtlarında, yazıcının da yer alması berber esnafının genişlemiş olduğu anlamına gelebilir. İstanbul Mahkemesi, 157, (1247/1831): 6.

¹¹ Berber-cerrahlar, cerrahlık alâmeti olan kerpetenin bulunduğu bir fes takarlardı. Kerpeten, özellikle dişçilikle kullanılan bir âletti.

gibi cilt hastalıklarına ilaç hazırlarlar ve hatta cerrahlık yaparlardı.¹² 17. yüzyılın ortalarına doğru, berber çırakları en az beş yıllık çıraklık deneyiminden sonra cerrahlık yapabiliyorlardı.¹³ Bununla birlikte, Hassa Cerrahbaşısı tarafından bazı kazaların berberler kethüdâsının atanması, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki berberlerin cerrahî faaliyetlerine örnektir.¹⁴

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı İstanbul’unda berber dükkânları çarşı, cami, hamam, kahvehane, iskele civarı, han içi ve mahalle arası gibi şehrin farklı farklı yerlerine dağılmışlardı. Örneğin berber dükkânları, Ahmed Ağa Hammâmı denilen bir hamamın alt tarafında ya da Zincirli Han gibi önemli iş hanları karşısında yer alırlardı.¹⁵ Berber dükkânlarına, kayıkçı, kalyoncu, hamal ve rıhtıma yakın mahallerdeki sanat ve ticaret erbâbının bulunduğu iskeleye yakın yerlerde de rastlanırdı.¹⁶ Bununla birlikte berberlik bizzat kahvehanelerde de icra edilirdi.¹⁷ Bu, berber esnafının esnek yapısına işaret eder.¹⁸

¹² Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2002), 49.

¹³ Aksu, *Geleneksel Erkek Berberliği*, 24.

¹⁴ Bu atama, berberlerin isteği üzerine yapılmıştı. BOA, Cevdet Belediye, 4586, (1217/1803). Bu tarz bir atama işlemi Osmanlı’da, Batı’daki gibi berber-cerrahlar bulunduğunu gösterir. Batı’daki örnekler için bkz. Richard Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 61-62; Burçak Evren, 1810 yılında bir berberin, berberlik dışında cerrahlık yapmak için ruhsat aldığından bahseder. Burçak Evren, *Osmanlı Esnafı* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 54. Sağlıkla ilgili konularda, yavaş yavaş Mekteb-i Tıbbiye de işin içine girmeye başlamıştı. 1842 yılında, Asitane-yi Aliyye ve Bilad-ı Selase’deki berber esnafından ve “tıb ve tababetle alakası olmayanlar” “kanuna aykırı” hastalık tedavi ederek ölümlere sebebiyet vermişlerdi. Bu olaylara müdahalede bulunulmasının nedeni, muhtemelen tıpta uzmanlaşmaya gidilmesi ve sağlık konularının devletin gündemine girmesi idi. BOA, İrade Dahiliye, 2940, (1258/1842).

¹⁵ İstanbul Mahkemesi, 132, (1236/1820): 47; Galata Mahkemesi, 623, (1233/1818): 73.

¹⁶ Tophane Mahkemesi, 219, (1236/1820): 29.

¹⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil* (İstanbul: Doğan Kitap, 2003), 151. Koçu, eski İstanbul’da kahvehanelerin yaygınlık kazanması ile birlikte berberlerin bağımsızlıklarını kaybettiklerini ve bu nedenle de berberlerin kahvehane köşelerine yerleşerek kahveci esnafına yamak olduklarından bahseder. Kahvehanelerin IV. Murad zamanında (1623-1640) kapatılması ile berberler bağımsızlıklarını tekrar kazansalar da Sultan’ın ölümü ile berberlik tekrar kahvehane içlerine girmiş oldu. Koçu’ya göre bu durum, Yeniçeri Ocağı’nın 1826’da kaldırılmasına kadar devam etti. Koçu, “Eski İstanbul’da Berberler,” 30. Koçu’nun bu savı, yanıltıcıdır. Bu çalışma için incelenen örnekler bakılarak, berberliğin şehrin çeşitli yerlerinde icra edildiği görülür.

¹⁸ Muhtemelen bu mahkeme olayında yer alanlar adı geçen berber dükkânının bulunduğu mahallenin ileri gelenleriydi. Aşağıda adları verilen kişilerin hiçbirinin, ‘usta’ veya berberlikle alakalı lakapları kullanmaması bu görüşü kanıtlar: Ali Burhaneddin Efendi, Mollazade İmam

Berber dükkânları kamusal alanlardı.¹⁹ Tıraş olmak için berber dükkânlarında giden müşteriler sosyalleşir ve siyasi eleştiri yaparlardı.²⁰ Örneğin, 1808 yılında, devletin Yeniçeri Ocağı'nı kaldıracağı dedikoduları berber dükkânları gibi kamusal mekanlarda köruklenmişti. Ayrıca, halkın gerginliği, Rusya'ya toprak kaybedilmesi endişesiyle iyice tırmanmıştı.²¹ Bu olaylar sırasında halk arasında devlet çokça eleştirilmişti. Merkezi hükümet, kahvehane ve berber dükkânlarında yapılan bu eleştirilerin önünü kesmek istemişti. Bu nedenle, Galata kadısına bir hüküm göndererek, bölgedeki esnafın kendi işleriyle meşgul olmalarını yani devlet eleştirisi yapmalarını istemişti.²² Benzer şekilde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması nedeniyle, berber dükkânlarında sayım yapılmış ve İstanbul'da kefilsiz berber ve esnafın kalmamasına çalışılmıştı.²³ Kısacası, berber dükkânları, bireylerin gönüllü olarak biraraya geldikleri, sosyalleştikleri, devleti eleştirip kamuoyu oluşturdukları mekanlardı.

Bir Özel Mülkiyet Ölçütü Olarak Berber Gedikleri ve Gedik Yatırımcıları

Gedik, âlet ve edevat, dükkân, ve destgâh sayısının kısıtlayan bir çeşit ruhsat veya bir mesleği icra etme ayrıcalığı idi.²⁴ Benzer şekilde gedik, âlât-ı

Ahmed Efendi, İsmail Efendi, Mehined Nuri ibn Mustafa, ve Mustafa ibn İbrahim. Tophane Mahkemesi, 207, (1222/1807): 10.

¹⁹ Kahvehaneleri de kamusal alan olarak değerlendiren önemli bir çalışma için bkz. Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul, 1780-1845" (Doktora tezi, Binghamton University, 2000).

²⁰ Reşat Ekrem Koçu, Müslüman berberlerin dükkânlarında, kahvehaneyi aratmayacak şekilde sosyalleştiklerini belirtir. Koçu, "Eski İstanbul'da Berberler," 36.

²¹ Yeniçeriler de, Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulmasına karşı çıkarak yukarıda adı geçen mekanlarda kamuoyu oluşmasına önayak olmuşlardı. Nizam-ı Cedid Ordusu ve faaliyetleri hakkında bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid, 1789-1807* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).

²² Tophane Mahkemesi, 207, (1222/1807): 94.

²³ Devlet, sosyal kontrolü sağlayabilmek için özellikle 'ehl-i ırz' halka güvenmek durumunda kaldı. Toplumun devlete göre daha ön planda bulunması, kefâlet sisteminin bu gibi olağanüstü durumlarda sosyal kontrol aracı olarak etkisini korumasında görülür. 1826 yılında, berberler ve hamallar sayıldı. Galata Mahkemesi, 655, (1241/1826): 1-8. Ayrıca, 1827 yılında, İstanbul'a gelip gidene kontrol edebilmek için berber dükkânlarında ve iskelelerde de sayımlar yapıldı. Galata Mahkemesi, 660, (1242/1827-28): 88-93.

²⁴ Sıtkı, ondokuzuncu yüzyıl ikinci yarısına kadar sanayi ve ticaretin 'inhisar ve imtiyaz' altında olduğunu, gediğin dükkân ve mağaza sayısını kısıtlayarak bir çeşit tekel oluşturmaya yardımcı olduğunu ve zorunlu olmadıkça da sanat ve ticaret sayısının artırılıp azaltılamayacağını yazar.

lâzime veya âlet ve edevat anlamında kullanılırdı. Zamanla esnaf arasında âlât-ı lâzime olarak kullanımı daha fazla yaygınlık kazandı. Bir mesleği ya da ticareti tekelleştirme hakkı olan gedikle ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin gedik, devletin ekonomiyi kontrol etmesini kolaylaştıran bir çeşit araçtı.²⁵ Gedığın ortaya çıkışında ekonomik kriz mi yoksa ekonomik zenginlik mi yattığı konusu da oldukça tartışmalıdır. Ekonomik zenginlik tartışması açısından bakıldığında gedik, lonca dışı rekabeti engellemek amacıyla hizmet ederdi.²⁶ Bu durum, rekabetin sıklığı ve özel mülkiyetin varlığı ile açıklanabilir.²⁷

Gedik, lonca ekonomisinin önemli bir yatırım aracıydı. Örneğin berber kethüdâları, esnafın genel işlerini üstlenmekle birlikte lonca ekonomisinin en önemli yatırımcılarından. Kethüdâlar, esnafın veya gedik sahibinin gedik alış satışı, borç para alması ya da vermesi, gediği rehin bırakması gibi esnafın ekonomik aktivitelerini defterlerine kaydederek para kazanırlardı.²⁸ İstanbul (Asitane-yi Aliyye) Berberler Kethüdâsı Mustafa Ağa'nın gediğini 250 guruşa satması ve Bostani Elhaç Mehmed Ağa ibn Mustafa'nın gediğini borcu karşılığında rehin bırakması gibi örnekler, bu sektöre yaptıkları yatırımlar hakkında fikir verir.²⁹

Çıraklık ve kalfalıktan yetişenler ancak boş bir ustalık pozisyonu varsa veya gerekli görüldüğü takdirde dükkân açabilirdi. Yani gedik sahibi olunmadıkça sanat ve ticaret icra edilemezdi. Bazı istisnai durumlar dışında sistem genellikle bu şekilde işlerdi. Sıtkı, *Gedikler* (Dersaadet: Tanin Matbaası, 1325), 15. 20. yüzyılın başlarındaki güçlü devlet söyleminin etkisi altında yazdığı için Sıtkı'nın yukarıdaki görüşlerinin tamamını ondokuzuncu yüzyıla uyarlamak çok da doğru değildir.

²⁵ Bu görüşle ilgili bkz. Ahmet Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf," *Türk Araştırmaları Dergisi*, no. 67 (1990).

²⁶ Bu tartışmaların bir analizi için bkz. Suraiya Faroqhi, "Understanding Ottoman Guilds," içinde *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, ed. Suraiya Faroqhi and Randi Deguilhem (London: I.B. Tauris, 2005).

²⁷ Bazı istisnalar dışında gedığın özel mülkiyet olarak değerlendirilmesi konusu, Osmanlı tarih yazıcılığında oldukça az işlenmiştir. Engin Deniz Akarlı'nın çalışmaları istisna olarak görülebilir: Engin Deniz Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840," içinde *Law, Anthropology, and the Constitution of Modernity: Making Persons and Things*, ed. Alain Pottage and Martha Mundy (Cambridge: Cambridge University Press, 2004). Ayrıca bkz. Faroqhi, "Understanding Ottoman Guilds."

²⁸ İstanbul Mahkemesi, 135, (1229/1814): 17.

²⁹ Galata Mahkemesi, 597, (1227/1812): 45; Mehmed Ağa, kethüdâdan 1.040 guruş borç almıştı. Galata Mahkemesi, 640, (1237/1821): 24. Yine Küçük Tanaş veled Yorgi adlı bir berberin, gediğini, 1.150 guruşluk borcu karşılığında Mustafa Ağa'ya rehin bırakması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Galata Mahkemesi, 640, (1237/1822): 33.

Gediğin rehin bırakılması ile borç para almak kolaylaşır.³⁰ 1809 yılında, Ohan veled Serkis adlı bir berber, gediğini, aldığı borca karşılık Fatma Hatun adlı bir kadına rehin bırakmıştı.³¹ Borcun yüksek olması, rehin bırakılan gediklerin sahiplerine dönme ihtimalini azaltmıştı.³² Böylece, özel mülkiyet lonca dışı gelişmiş ve lonca da yeni mülk sahipleriyle genişlemişti. Böylece bazı berberler, mülkiyet haklarını kaybetmiş oldular. Galata Kara Mustafa Paşa Mahallesi'nde oturan Abdülhamid Beşe ibn Mustafa'nın, kazgan, mikras ve peşgirden oluşan gediğini 500 guruşa Ahmed Arif bin Abdullah'a satması, yani mülkiyet hakkını kaybetmesi ve ardından da aynı gediği ayda 4 guruşa kiralamak zorunda kalması bu durumu örnekler.³³ Kısacası, gedik her ne kadar, sahibinin borç alabilmesini kolaylaştıran bir çeşit teminatsa da, borçlarını ödeyemeyen berberler gediği rehinden kurtaramadığından dolayı kiracı durumuna düşebilir veya mülksüzleşebilirdi.³⁴

Genel olarak rehin verme ve alım-satım işleri, bireylerin kendi sorumluluğundaydı. Örneğin 1806 yılında, Fatma Hatun adlı bir kadın, Eyüp'te Taberdar Osman Efendi'nin evinin altındaki bir dükkândan, âlet ve edevattan oluşan gediği, 250 guruş karşılığında satın almıştı.³⁵ Şerife Fatma binti Hüseyin adlı diğer bir kadın ise, Tophane Firuzağa Mahallesi'nde bir berber dükkânı gediğinin yarı hissesine sahipti. Gediğini, özel mülkiyet hakkını kullanarak ortağı Salih Beşe ibn Halil'e kiraya vermişti. Şerife Havva Hatun'un 1.150, Ayşe Hatun'un ise 4.290 guruş ödeyerek gedik satın almaları, dönemin bireysel ekonomik faaliyetlerini örnekler. Kısacası, bu dönemde, mülkiyet üzerinde ortaklık, borç para verme ve yatırım yapma, hem erkeklerin hem de kadınların bireysel ve sıradan ekonomik aktiviteleriydi.

³⁰ Konuyla ilgili bkz. Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840."

³¹ Mahkemeye gidilmesi borç verenle borç alan arasında yakın bir ilişki olmadığına işaret eder. Galata Mahkemesi, 587, (1224/1809): 51. 1811 yılında bir zimminin gediğini, borcu nedeniyle Mustafa Ağa'ya satması esnafın ileri gelenleri tarafından onaylanmıştı. Galata Mahkemesi, 597, (1226/1811): 2.

³² Galata Mahkemesi, 640, (1237/1822): 33.

³³ Tophane Mahkemesi, 207, (1222/1807): 10.

³⁴ Bu durum, kapitalist ekonomilerde görülür. Ayrıca, bazı esnafın küçük ölçekli de olsa bu şekilde bertaraf edilmesi özel mülkiyetin gelişmesi ile ilgilidir. Karl Marx, özellikle modern kapitalizmde esnafın da içinde bulunduğu bazı orta sınıfın üretim üzerindeki hakimiyeti kaybetmesi ile proleterleştiğinden bahseder. Karl Marx'ın bu konudaki düşüncelerinin bir analizi için bkz. Heinz-Gerhard Haupt Geoffrey Crossick, *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780-1914: Enterprise, Family and Independence* (London and New York: Routledge, 1995).

³⁵ Havass-ı Refia Mahkemesi, 333, (1221/1806): 35.

Toplumla iç içe olan askerler de berber gediği yatırımcılarından. Örneğin, 1808 yılında, Bostani Mehmed Usta ibn Mustafa adlı bir berber gediğini, Molla Ahmed'in eşine, 1810 yılında Kahveci Ali Beşe ibn Salih ise ustura, kayış, peştamal ve nalından oluşan gediğini, Dimitri veled Pandarz'a satmıştı. Aynı şekilde, Esseyyid Sarı Mehmed ibn Ömer adlı bir topçu ustası da, Tophane İskelesi'ndeki bir berber dükkânındaki gediği satın alarak bu sektöre girmişti.³⁶

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı İstanbul'unda, gedik sahipleri, farklı resmi ve resmi olmayan mekanizmaları kendi lehlerine kullandılar. Esnafın örf ve adetleri, Baş Muhasebe ve Kadı Mahkemeleri, mülkiyet hakkını güvenceye alan mekanizmalardı. Örneğin 1805 yılında bazı gedik sahipleri, mülkiyet haklarını İstanbul Mahkemesi yoluyla sabitlediler.³⁷ Sultan Odaları Hancısı Esseyyid Mehmed Ağa da, esnaf nizamına uygun ve yine Kadı Mahkemesi yoluyla 3.500 guruşa satın aldığı gediği kaydettirmişti.³⁸

Berber gedikleri, berber esnafından olmayanların ellerine geçebiliyordu. 1819 yılında, Mehmed Usta adlı bir berber, Esseyyid İsmail Çelebi ibn Esseyyid Elhaç Halil'den 2.500 guruşa almıştı.³⁹ Bazı istisnalar dışında berber ustalarının, berberlik dışında yatırım yapacak ekonomik güce sahip oldukları söylenemez. İstisnalardan biri, Mustafa Usta ibn Süleyman adlı bir berberdi. Mustafa Usta, duhan çubuğu, cezve, fincan ve nargileden oluşan bir kahve gediğini satın almıştı. Adı geçen berberin aynı zamanda top arabacısı olması ve Tophane'de bu işi yapması satın alabilme gücünü artırmıştı.⁴⁰

³⁶ Tophane Mahkemesi, 207, (1222/1808): 46. Yeniçeriler, toplumla iç içeydi. Aynı zamanda, bazı kişiler de yeniçerilik iddiasında bulunurdu. Elinde yeniçeri esamesi (bir çeşit maaş cüzdanı) olan esnaf da, yeniçeri kimliğini kullananlar arasında idi. Fakat her yeniçeri esamesi bulunduran yeniçeri değildi. Yeniçerilerin veya bu kimliği taşıyan kesimin gediklere yatırımları hakkında çeşitli mahkeme kayıtları bulunmaktadır: Tophane Mahkemesi, 209, (1225/1810): 43; Tophane Mahkemesi, 219, (1236/1820): 29. Yeniçerilerin toplumla iç içe geçmiş olduğuna dair birçok örnek vardır. Ondokuzuncu yüzyıl İstanbul'u için Cabi Tarihi önemli anekdotlar sunar. Cabi, *Cabi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*.

³⁷ Fakat, 1805'ten önce kaydedilen gedikler eski nizamlara bağlı kalacaktı. 1809'da ise, Baş Muhasebe'ye yeni gedik kaydedilmemesine karar verildi. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 413-4.

³⁸ İstanbul Mahkemesi, 126, (1234/1819): 85.

³⁹ Galata Mahkemesi, 623, (1233/1818): 65.

⁴⁰ Tophane Mahkemesi, 227, (1240/1825): 35.

Benzer şekilde, Kahveci Yusuf ibn Elhaç Mehmed'in, hâlâ Hüseyin Usta üzerinde bulunan gediği kendi üzerine kaydettirmesi ve fiili gedik sahibi Hüseyin Usta'dan değil de Hızır bin Veliyuddin'den satın alması, muhtemelen, fiili gedik sahiplerinin önemli bir kısmının lonca üyesi olmadığına işaret eder.⁴¹ Berber nizamları, mülkiyet haklarının garantiye almak isteyen mülk sahiplerinin gediklerini satmalarına, kısacası özel mülkiyetin gelişmesine engel değildi.

Berber esnafından olmayanların berber gediklerine talip olması ve bu durumun önüne geçilememesi, berber esnafının, 'kavi' denilen güvenilir kişilerin yatırım yapmasına yönelik nizamlar üretmesine neden olmuştu. Gedik sayısının kısıtlılığı dükkân açma hakkının herkese verilmediğini gösterir. Buna Berber esnafı bu dönemde, lonca dışı gedik satışı ve gedik ihdasını engelleyemedi. Kısıtlı sayıdaki gediklerin 'kavi' olmayan, yani 'ecanib ve mechul kimselere' satılması, usta, kalfa ve çırakların gedik sahibi olmalarını geciktirdi.⁴²

Gediklerin 'ecanib ve mechul kimselere' satılması nedeniyle özel mülkiyet 'lonca dışı' gelişmeye ve mülkiyet hakkı da çoğunlukla elinde sermayesi bulunanlara geçmeye başladı. Gedik sayısının kısıtlı olması, gedik sahiplerinin lehine işleyen bir durumdu. Esnaftan olmayanların berber gediklerine yatırım yapmalarının, genel anlamda berberlerin mülkiyet üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmelerine neden olduğu anlaşılmaktadır. Özel mülk olarak kaydedilen gediklerin, gedik sahiplerince kendi aralarında satılabilirlerdi. Başka bir deyişle, genel kanının aksine esnaf, bütün lonca ekonomisinin tekeline elinde tutacak güce sahip değildi.⁴³ Yine de gedik

⁴¹ İstanbul Mahkemesi, 145, (1241/1825): 56.

⁴² BOA, MAD, (Maliyeden Müdevver Defterler), 10048.

⁴³ Esnafın tekelliliği konusu tartışmalıdır. Tekellilik genel olarak gedik sisteminin dükkân, destgâh, âlet ve edevat sayılarını kısıtlaması açısından problemlidir. Gabriel Baer ve Ahmet Kal'a'nın çalışmaları gediğin tekellilik ve sıkı ekonomi kontrolü anlamına gelmesi konusunda benzerlik gösterir. Gabriel Baer, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds," *International Journal of Middle Eastern Studies* 1, no. 1 (1970), Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf." Esnaf ile ilgili Kal'a, esnaf sisteminin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar tekellilik anlayışa dayandığı iddiasındadır. Esnaf onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren piyasa fiyatlarını tekeli altına almıştır. Yazara göre, esnaf sistemi bu fiyatların narhın üzerine çıkmasıyla bozulmuştu. Ayrıca devlet, esnaf tekellerinin esnafın fiyat yükseltmesine neden olduğunu düşündüğünden tekellerini kaldırmıştı. III. Selim döneminde (1789-1807) alınan bu karar, Kal'a'ya göre, esnafın dışa kapanması anlamına geliyordu. Burada yazar, devletin esnaf tekellerini kaldırdığı ve böylece dışa açılan ekonominin önünü açtığı görüşündedir. Ulus-devlet paradigmasını yansıtan ve yukarıdan

sisteminin avantajlarını kullanan bazı mülk sahiplerinin loncaların tekelci anlayışlarını sürdürdüler.

Asitane-yi Aliyye ve Galata berberleri arasındaki çekişmeler, bazı berberlerin piyasayı kontrol etme çabasında olduklarına, bazılarının ise bu tekeli anlayışa karşı çıktıklarına işaret eder. 1820'de Galata berber esnafının dükkânları, 295 ile sınırlı idiyse de esnaf, bu sektördeki tekeli korumakta zorluk çekiyordu.⁴⁴ Bu gibi durumlarda berberler kendi nizamlarına (örf ve âdetleri) ve emr-i şeriflere dayanırlardı. Galata berberleri daha önce verilmiş bir emr-i şerif ile otonomilerini, kısacası mekansal olarak berber sektörü üzerindeki tekelliklerini teyit etmişlerdi.⁴⁵ Fakat, Asitane-yi Aliyye berberlerinin Galata berberlerine müdahalesi, daha önce alınmış olan müdahale etmeme kararına rağmen devam etmişti.⁴⁶ Lonca dışı yatırımcıların yanı sıra, berberlerin kendi aralarındaki çekişmeler de berber esnafının tekeli anlayışını sarsıyordu. Genel olarak gedik, bir taraftan tekeli anlayışa hizmet ederken, bir taraftan da özel mülkiyetin gelişmesini kolaylaştırmıştı. Böylece gedik yatırımcıları arasındaki rekabet de körüklenmişti.

Emr-i şeriflerin ve diğer nizamların standart olmaması, gedik sahiplerini daha kalıcı yollar aramaya itti. Örneğin 1826 yılında, Mehmed Usta ibn Osman adlı bir berber, Kadırga'da bulunan ve Baş Muhasebe'de Ohannes ismine kayıtlı gediğini, mahkeme yoluyla kendi üzerine kaydettirmişti. Gediğin fiili sahibi olması nedeniyle kayıt esnasında Ohannes değil de Mustafa Usta bulunmuştu.⁴⁷ Benzer olarak, Mıgırdıç ve Manok adlı iki Asitane'li berberin ellerinde, Mustafa Usta adına kayıtlı bir gediğin mülk belgesi bulunuyordu. Bu iki berberde, gedik haklarını daha fazla güvenceye almak adına mahkemeye başvurmuşlardı.⁴⁸ Aynı şekilde elinde gedik senedi bulunan Artin veled Andon adlı bir berber ise,

---

aşağıya doğru değişimi öngören bu devletçi bakış açısı ile liberal ekonominin devlet eliyle gerçekleştiği fikri savunulur. Kal'a, "Esnaf," 427-28.

⁴⁴ BOA, MAD, 10048, (1208/1794): 123-125.

⁴⁵ Esnafın otonomisi ve özellikle de modern öncesi ile ilgili bir çalışma için bkz. Kütükoğlu. "Osmanlı Esnafından Oto-Kontrol Müessesesi." Son dönemde İstanbul Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu konferansta bu konuyla ilgili tebliğlerden bazıları oldukça dikkat çekicidir. Örneğin Ali Arslan'ın yahudilerin "gabele" vergisi hakkındaki tebliği ondokuzuncu yüzyıldaki esnafın ve dini cemaatlerin serbestiyetini örneklemek açısından önem taşır. Ali Arslan, "Yahudilerin Gabele Vergisi," içinde *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul, 2002).

⁴⁶ BOA, MAD, 10048, (tahminen 1235/1820).

⁴⁷ İstanbul Mahkemesi, 145, (1241/1826): 69.

⁴⁸ İstanbul Mahkemesi, 145, (1241/1826): 82.

Tarlabası'nda bir berber dükkânındaki gedik için 18 yıldır malı olduğu iddiası ile ve hüccet talep etmişti.⁴⁹

Gedik denilen âlet ve edevatın miras olarak bırakılması, özel mülkiyetin önemli göstergelerindendi. Örneğin, 1828'de Galata berberlerinden Elhac Ali Efendi İbn Osman, 13 yıldır fiilen mülkü olan gedigini, -bir berberin mirasçısından- 1815 yılında satın almıştı.⁵⁰ Berber gediklerin miras bırakılabilmesi ve mirasçıların da gedigi satma hakkına sahip olması, ustalık almak için bekleyen kalfaların gedik sahibi olmalarını geciktirirdi. Muhtemelen birçok kalfa, gedik satın alabilecek sermayeden yoksundu. Buna rağmen berber kalfalarının gedik satın alabildiklerini gösteren bazı arşiv belgelerine rastlanmaktadır. Örneğin, 1826 yılında Mustafa Usta adlı bir berber, gedigini Hasan Kalfa'ya satmıştı. Kalfa bu gedigi, Hâce Kadın Hammâmı karşısında ve kendi tasarrufundaki bir berber dükkânına nakletmişti.⁵¹

Yukarıdaki örneklere bakılarak ayrıca şu sonuçlar çıkarılabilir. Gedik kayıtları genel olarak, berber esnafının nizamına uygun yapıydı. Bireysel yapılan başvurularda esnaf ileri gelenleri, satışın nizamlarına uygun olup olmadığını belirtirler ve mülk satışına tanıklık ederlerdi. Mahkemede esnafın ileri gelenlerine, mülk kayıtlarının kendi nizamlarına uygun olup olmadığını sorulması berber esnafının bağımsız nizamlarının varlığını gösterir.

Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Kahvehanelerin Berber Dükkânlarına Dönüştürülmesi

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması ile İstanbul'da önemli bir mülkiyet boşluğu doğdu.⁵² Bu dönemde, gedik sahipleri, dükkân gediklerini

⁴⁹ Galata Mahkemesi, 660, (1243/1828): 64.

⁵⁰ Mahkemeye gidenler arasında kethüdâ, Kasımpaşa, Galata ve Tophane'nin köşe ustaları ve diğer berber ustaları bulunmaktaydı. Bu üyelerin aktif olarak esnafın işlerini yürütmeleri esnafın ne ölçüde serbest olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Galata Mahkemesi, 660, (1243/1827): 39. Galata Mahkemesi, 667, (1244/1829): 3.

⁵¹ Genelde gedigi olmayan berber dükkânlarına gedik nakledilmesi yaygındı. İstanbul Mahkemesi, 145, (1241/1826): 62.

⁵² Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması olarak bilinen "Vaka-yı Hayriyye," Osmanlı tarihi çalışmalarında önemli bir yer tutar. Yeniçerilerin, onsekizinci yüzyıl İstanbul'u sosyo-ekonomisindeki rolü için bkz. Robert Olson, "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in İstanbul: Social Upheaval and Political Realignment on the Ottoman Empire," *Journal of Economic and Social History of the Orient* no. 20 (1977). Yeniçerilerin faaliyetleri ve

aynı yıl kapatılmış olan kahvehanelere naklettiler.⁵³ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını izleyen ilk yıllarda, merkezi hükümet kahvehanelerin yeniden açılmasını sakıncalı görmüş, bu nedenle ancak birkaç yıl sonra kahvehanelerin berber dükkânlarına dönüştürülmesine izin vermişti.⁵⁴ Yeni berber dükkânlarının kahvehane görünümünde olmaması için Hassa mimarları görevlendirilerek dükkânların yüzeyleri ölçtürüldü. Yapılan ölçümlerde kadı'nın yanı sıra ihtisab nâzırı ve ölçümleri kaydeden bir yazıcı bulunmuştu. İhtisab nâzırı, yazıcı, kadı ve mimarlardan oluşan bir heyet ile, yeni berber dükkânlarının kontrolleri yapıldı ve bunların ahalinin sosyalleşmesine mahal vermeyecek fiziksel büyüklükte olmamasına özen gösterildi.⁵⁵

Bazı mülk sahipleri, zaten var olan mülkiyet haklarını geri alabilmek için mahkemeye başvurdular. Örneğin, Hadice binti İsmail adlı bir kadın, bir bölümü

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hakkında ayrıca bkz. Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826," içinde *Workers, Peasants, and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914* (İstanbul: The Isis Press, 1993). Virginia Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries," *War in History* 5, no. 1 (1998), Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler, Vak'a-yı Hayriyye," içinde *Osmanlı*, ed. Gülen Eren (Ankara: 1999). Yeniçerilerle ilgili resmi söylemi yansıtan çalışmalarda, yeniçerilerin toplumla içiçe geçmesiyle esnafın bozulduğu iddia edilir. Hatta, bazı yazarlar, devlet memurlarına karşı şehirlerde ordu mensuplarının "pala sallamak, vergi ve bac vermemek, işleri kalp yapmak, ihtikara yol açmak" gibi işlerin ordu mensuplarıyla başladığından bahsederler. Bu görüşü savunan Çağatay Uluçay yukarıdaki konuyla ilgili ayrıca şunları şöyle yazar: "Kontrolçulara hini hacette kafa tutan, kılıç çeken yeniçeriler, millet ve memleket davasında hudutlarda yüz kızartıcı hareketlerde buldukları gibi şehir hayatında da devlet otoritesinin kırılma ve sarsılmasında çok menfi rol oynadılar." M. Çağatay Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1942), 19-20. Yazarın, yukarıdaki görüşlerini, 1940'ların güçlü devlet söyleminin etkisi altında yazdığı anlaşılıyor.

⁵³ Bu tarihten önce İstanbul'da, kahvehane sahibi birçok yeniçeri bulunduğu için kahvehaneler de kapatıldı. 1826'da Bab-ı Ali, etraftaki berber dükkânlarını muhtemelen güvenlik veya büyüyen bürokrasi nedeniyle kaldırmıştı. Örnekleme gerekirse, Bab-ı Ali, Ayasofya-yı Kebir'deki 12 berber dükkânına el koymuştu. İstanbul Mahkemesi, 154, (1243/1827): 56.

⁵⁴ Yeniçerilerle, berberler arasındaki yakın ilişkiye örnek olacak bir anekdota göre: Yeniçeriler, kahvehanelerinde florya yahut kanarya kuşunu maskot, uğur, ve kazanç tılsımı olarak bulundurlardı. Bu gelenek zamanla berberlere geçmişti. Koçu, "Eski İstanbul'da Berberler," 34.

⁵⁵ Bu durum, yeniçeriliğin hâlâ bir tehdit olduğunu ve genel anlamda ise devlet karşıtı bir kamuoyunun varlığını gösterir. Ayrıca, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, 21 kişi "fesad" olduğu gerekçesiyle cezalandırıldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, cilt 1, 2 cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 593-95.

evinin bahçesinde bulunan berber dükkânının, merkezi hükümet tarafından kahvehane zannıyla kapatıldığı iddiasında bulunmuştu. Sahibi bulunduğu gedik, aslında Baş Muhasebe'de Mustafa Usta üzerine kayıtlı idi. Elindeki gediği kapatılan dükkâna nakletmekle, mülk üzerindeki hakkını sabitlemek istiyordu.⁵⁶

Kahvehanelerin berber dükkânlarına dönüştürülmesi ile ilgili 100'den fazla mahkeme olayında, berber olmayan yatırımcıların sayısının, fiilen berber olanlardan daha fazla olması dikkat çekicidir.⁵⁷ Bunlardan biri, Kangırı Mütesellimi'nin Kapı Çukadarı olan Mihalıccıklı Osman Ağa ibn İsmail idi. Osman Ağa elindeki gediği, daha önce bulunduğu dükkânın Cebehane-yi Âmire tarafından ilhak edildiği gerekçesiyle kapatılan kahvehanelerden birine nakletmek istedi.⁵⁸ Aynı şekilde, Rumili Valisinin Tatarlar Alemdarı olan İsmail Ağa da, İsmail Usta üzerinde kayıtlı bir gediği, mutasarrıfı olduğu yanmış bir berber dükkânından kapatılmış kahvehanelerden birine nakletmek için mahkemeye başvurmuştu.⁵⁹ Yatırım yapanların sosyal statüleri dikkate alındığında, bunların alt sınıflara mensup olmadıkları görülür. Böylece Sosyal konumları veya muhtemelen ellerindeki sermaye birikimi sayesinde, Hassa Hasgirandan Esseyid Süleyman Ağa gibileri, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile doğan bu mülkiyet boşluğunu doldurdular.⁶⁰

ONDOKUZUNCU yüzyıl ilk yarısı İstanbul'unda mülkiyet hakkı, mülk sahibinin pratikleri üzerinden tanımlanıyordu. Baş Muhasebe'de usta adına kayıtlı gedikler, zaman içinde berber esnafından olmayan kimselere geçmişti.⁶¹ 'Muteber' olmalarına rağmen Baş Muhasebe'de kaydedilen gediklerin yeterli güvence vermemesi, yukarıda da belirtildiği gibi, zaman içinde fiili gedik sahiplerini standartlaşma arayışına itti. Buna rağmen, esnaf nizamları ve bireysel başvurular önemini korumaya devam etti. Örneğin 1831'de, Mehmed bin Süleyman adlı bir berber, gedik sureti almak için mahkemeye başvurdu; gediğini, 1814'te Ömer adlı birinden 800 guruşa satın almıştı. İstanbul Uzunçarşısı civarında bir handa bulunan gedik, aslında Mecredur adlı birinin

⁵⁶ İstanbul Mahkemesi, 150, (1243/1827): 4.

⁵⁷ Konuyla ilgili benzer örneklere İstanbul Mahkeme'sinde rastlamak mümkündür. İstanbul Mahkemesi, 150, (1243/1827): 9, 11, 22.

⁵⁸ İstanbul Mahkemesi, 150, (1243/1827): 4.

⁵⁹ İstanbul Mahkemesi, 150, (1243/1827): 6.

⁶⁰ İstanbul Mahkemesi, 150, (1243/1827): 11-12.

⁶¹ Kahvehanelere nakledilen berber gedikleri, Baş Muhasebe'de bir usta üzerine kayıtlı olan muteber gediklendendi. Muteber gedik örneği için örneğin bkz. Galata Mahkemesi, 623, (11233/1818): 58.

üzerine kayıtlı idi. Kethüdâ vekili, şeyh, duacı, yazıcı, yiğitbaşı ve çavuş vekilinin de onaylaması ile de gediğin yasal sahibi oldu.⁶²

Gediği koyacak bir dükkânın bulunması, mülkiyet hakkının daha fazla yasallaştırılabilmesi anlamına geliyordu. Bu açıdan bakıldığında, mesleğin icra edilebilmesi, mülkiyetin durumunu da belirlerdi. Fiili sahipleri, Baş Muhasebe'de sıklıkla berber ustaları üzerine kayıtlı gediklerini kendi üzerilerine kaydediyorlardı. Ayrıca, nizamların esnekliği ve değişebilirliği nedeniyle, Baş Muhasebe'de adı geçen yasal gedik sahipleri bu yeni kayıt aşamasında yer almıyorlardı.

Evkâf-ı Hümayun'a Giden Süreçte Berberler ve Vakıflar

Vakıflar, sahibi oldukları hanlarda ekstra gedik ihdas edilmesiyle veya İstanbul'da sık çıkan yangınlar ve zaman zaman da depremler nedeniyle gelir kaybına uğrarlardı.⁶³ Gedik nakilleri nedeniyle gelir kaybına uğrayan bazı mutasarrıflar da berber esnafına müdahalelerde bulunmuşlardı. Bir berber, gediğini vakıf arsası ortaklarından Mehmed Ağa'nın bütün karşı çıkmalarına rağmen başka bir yere naklederek kiraya vermek istemişti.⁶⁴ Berber esnafı ileri gelenlerinin, gediği nakletmek isteyen berberi desteklemesi, grup olarak esnafın özel mülkiyet hakkını koruduğuna işaret eder. Gedik sahibi, gediğini istediği kişiye kiraya verir veya satabilirdi. Daha önce de belirtildiği gibi gedik berber esnafı yatırımcılara bir anlamda teminat sağlardı.

⁶² İstanbul Mahkemesi, 157, (1247/1831): 6. Bu dönemde mülkiyet hakkını garanti altına alma ihtiyacının arttığı görülmektedir. Balkapanı tüccarından Ahmed Ağa'nın, Şerife Emine binti Hasan'dan satın aldığı gedik, aslında başka biri üzerine kayıtlı idi. İstanbul Mahkemesi, 157, (1247/1831): 7. Yine 1831'de, Mehmed Ağa da, Abdullah Usta üzerindeki bir gediğin sureti için mahkemeye başvurmuştu. Benzer süreçler sonunda her ikisi de gediklerin yasal sahibi oldular. İstanbul Mahkemesi, 157, (1247/1831): 7-8. Başka bir örnek için bkz. İstanbul Mahkemesi, 157, (1247/1831): 10.

⁶³ Vakıfların gelir kaybının önlenmesi için daha önce başlatılan uygulamalardan olan "mukataa" ve "icareteyn" kontratlar hakkında örneğin bkz. Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840," 183-84. Vakıf dükkânına yapılan gedik nakilleri, bazen mutasarrıfların, çoğunlukla da berberlerin kendi nizamlarına dayanırdı. Gedik nakillerinin, esnaf nizamına uygun yapılması, fiili gedik sahibinin işini kolaylaştırırdı. Gedik sahibi ayda 9 guruş ödemek koşuluyla mutasarrıflarla uzlaştı ve bunun sonucunda da gediği nakledebildi. Gediği nakletme hakkını elde etmekle mülkiyet üzerindeki fiili hakkını da yasallaştırmış oldu. İstanbul Mahkemesi, 126, (1234/1819): 85.

⁶⁴ İstanbul Mahkemesi, 132, (1236/1821): 53.

1822'de bir yangının Tophane'deki 45 dükkânı yoketmesi, vakıflarla berberler arasında zaman zaman çıkan problemlere örnektir. Vakıf ve diğer mülk sahipleri, berberlerin yanan dükkânları kendi paralarıyla inşa etmek istemelerine karşı çıkmışlardı. Galata Mahkemesi'ne yansıyan bu mesele, mahkemenin yine berberler lehinde karar alması ile sonuçlandı.⁶⁵ Berberler, kendi otonomilerini vakıflara karşı korumuş olsalar da vakıf ve mülk sahipleri birleşerek berberlerin alanına müdahalede bulunurlardı. Bunun nedeni genellikle gelir kaybına uğramalarıydı.⁶⁶

1826 yılından bir örnekte ise İsmail adlı bir berber, geldiğinin bulunduğu dükkânın yanması üzerine, dükkânın sahibi ve vakıf mütevellisi ile problem yaşamıştı. Dükkânın sahibi, yanan vakıf dükkânının yerine muhtemelen daha karlı olacağını düşündüğü bir mağaza inşa etmek istemişti. Berber İsmail ise, yeni bir berber dükkânı yapılması gerektiğini ve ancak bu şekilde işlerinin aksamayacağını iddia ediyordu. Mahkeme, berberin lehine karar alarak dükkânın mülk sahibini de bundan sonra müdahalede bulunmaması için uyardı.⁶⁷

Gediklerin bireyler arasında el değiştirmesi ve zaman içinde fiili sahiplerin gedikleri kendi üzerine kaydettirmeleri, gedik sahibi bazı vakıfların gelir kaybına uğramasına neden oldu.⁶⁸ Başka bir deyişle, sahibi ölen gedığın bağlı bulunduğu vakıf tarafından tekrar işleme tâbi tutulması gerekirdi. Fakat vakıflara ait gediklerin bir kısmı, fiili olarak bireyler arasında el değiştirdiğinden mutasarrıfları öldüğünde vakfa geri dönmeyebiliyorlardı. Vakıflara ait hanlarda, vakıfların kontrolü dışında gedik ihdası ve çeşitli kurumlardan suret alınarak veya esnaf nizamlarına dayanılarak meşruiyet kazandırılması, vakıfların gelir kaybını arttırmıştı.

Yeni ihdas edilen gedikler, vakfa ait yerlerdeki dükkânların aralarında oluşturuldu. Gedığın, "beyne'l esnaf gedigimizdir" yani esnaf arasında sıklıkla âlet ve edevat ya da âlât-ı lâzime olarak adlandırılması ve bu ifadenin yaygın olarak kullanılması da bunu savı doğrular.⁶⁹ Böylece, vakıfların şehir ekonomisindeki kontrollerinin kırılabildiğini ya da vakıfların zaten böyle bir

⁶⁵ BOA, HATT, 30831, (1238/1823).

⁶⁶ Benzer bir örnek için bkz. İstanbul Mahkemesi, 132, (1236/1821): 47.

⁶⁷ BOA, HATT, 30804, (1241/1826).

⁶⁸ Galata Mahkemesi, 640, (1236/1821): 7.

⁶⁹ Örneğin, esnaf arasında gerekli âletler anlamına gelen gedik için "beyne'l esnaf berber gedigi" tabir olunur alat-ı lâzime" ifadesi kullanılırdı. Galata Mahkemesi, 640, (1236/1821): 7.

kontrollerinin bulunmadığına da işaret eder. Yukarıdaki örnekler, berber nizamlarının etkinliğini, vakıfların genel anlamda piyasa üzerinde fazla bir kontrolünün olmadığını ve şehrin parçalı bir ekonomik yapıda olduğunu göstermektedir.⁷⁰

Ekstra gedik ihdasının gelir kaybına neden olmasıyla, bazı vakıflar, Evkâf-ı Hümâyun'a katılarak kendilerini güvence altına almış oldular. Vâlîde, Süleymaniye, Mihrişah Vâlîde Sultan, Evkaf-ı Selâse, Çakalzade ve İbrahim Hanzade adlı vakıflar bunlardan bazılarıdır. İstanbul Kadılığı'nın ve şehirdeki diğer kadıların gözetimindeki vakıflara ek olarak Haremeyn-i Şerifeyn Müftüsü'nün kontrolü altındaki vakıflar ile daha birçok vakıf, tek çatı altında toplanmaya başladı.⁷¹ Böylece, Baş Muhasebe ve Kadı Mahkemeleri'nin vermiş oldukları mülk belgeleri de geçersiz sayıldı.⁷²

Kısacası, vakıfların gelir kayıplarını Evkâf-ı Hümâyun çatısı altında toplanılmakla yani merkezileşme yoluyla önlemeye çalıştılar. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkezleşmenin, iç ihtiyaçlardan, aşağıdan yukarıya ve parçalıydı.⁷³ Başka bir deyişle, gediklerin, Kadı Mahkemeleri, Divan-ı Hümayun, Baş Muhasebe, Maden Kalemleri ve kethüdâ defterlerine kaydedilmesiyle gelir kaybeden vakıflar, merkezleşmeye destek verdiler.⁷⁴ Merkezleşme eğilimlerinin arttığı bu dönemde, özellikle 1828 ile 1831 arasında, diğer esnaf kollarında olduğu gibi, berber gedik sahipleri de Evkâf-ı Hümâyun'dan 'temessük' adlı, standart evraklar almaya başladılar.⁷⁵

SONUÇ

Bu makaleyle, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki berber esnafının otonomisi ve bu otonominin boyutları gösterilmeye çalışıldı. Berber esnafından

⁷⁰ Başka gedik nakilleri için bkz. İstanbul Mahkemesi, 145, (1241/1826): 103.

⁷¹ İstanbul Mahkemesi, 213, (1247/1831):11.

⁷² İstanbul Mahkemesi, 213, (1247/1831): 12.

⁷³ Merkezleşme ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Genellikle yukarıdan aşağıya merkezleşme tezi yaygındır. Osmanlı merkezleşmesine Avrupa'ya karşı ortaya çıkması ile ilgili örneğin bkz. Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom* (Princeton: Princeton University Press, 1989). Yukarıdan aşağıya merkezleşme ile ilgili ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği* (İstanbul: Hil Yayın, 1985).

⁷⁴ İstanbul Mahkemesi, 135, (1829/1814): 17. BOA, HATT, 27033, (1246/1830).

⁷⁵ Evkâf-ı Hümâyun'a yapılan gedik kayıtları için bkz. BOA, EV, 9455, (1247-1264/1831-1848).

olmayanların gediğe yani mesleği icra etmek için gerekli olan âlet ve edevata yatırım yapması, esnafın bu dönemdeki esnek yapısını, gediklerin mülk veya mal olarak kaydedilmesi de özel mülkiyetin varlığını gösterir. Özel mülkiyetin gelişmesi ile bazı berberler, gedikler üzerindeki mülkiyet haklarını kaybetmişlerdi. Berber ustalarının, gedik denilen küçük ölçekteki mülkiyet yapısı üzerindeki güçlerini yavaş yavaş kaybetmeleri, bazılarının kiracı konumunu pekiştirdi.

Berber esnafı, özel mülkiyetin hızla lonca dışı gelişmesinin önüne geçemediğinden dolayı, berberlik sektörü yatırımcılarının güvenilir olmasını istiyordu. Muhtemelen ekonomik bunalım yaşayan berber esnafı, 'kavi' kimselerin gedik satın almasına karşı çıkmamıştı. Bununla birlikte gedik sayısını kısıtlamakla 'kavi' olmayan yatırımcıların özel mülkiyet haklarının da önüne geçilemedi. Genel olarak bakıldığında ise, berber esnaf nizamlarının özel mülkiyetin gelişmesine engel değildi. Büyük çoğunluğunu lonca dışı yatırımcıların oluşturduğu mülk sahipleri, tekelliliğin kırılmasında önemli bir rol oynadılar. Böylece hem özel mülkiyet ve lonca ekonomisi genişlemiş oldu. Ayrıca bu dönemde, gelir kaybına uğrayan vakıflar merkezileşmeye destek verdiler. Şehrin parçalı ekonomik yapısını sarsmaktan uzak olan fakat kendi çıkarlarını korumak isteyen vakıflar, gedik sahipleri gibi, merkezileşme ve standartlaşma arayışlarını sürdürdüler.

Sonuç olarak, önceleri, Baş Muhasebe'deki gedikler, fiili sahipleri üzerinde kayıtlı değildiler. Gedikler, fiili sahipleri arasında el değiştirse de zamanla bu durum mülkiyet hakkını güvenceye alma ihtiyacının artması ile değişmeye başladı. Başka bir deyişle, başlangıçta tam anlamıyla standart mülk kayıt belgeleri ve hatta mülkle ilgili standart kanunlar yoksa da özel mülkiyet fiilen icra edilebiliyordu. Yeniçeriliğin kaldırılması somrasında kahvehanelerin berber dükkanlarına dönüştürmesi ile ilgili mahkeme kayıtlarının da gösterdiği gibi, küçük ölçekli özel mülkiyetin yaygınlık kazanması ile, ondokuzuncu yüzyılın belirgin özelliklerinden olan standartlaşmanın önü de açılmış oldu. Mülkiyet hakkını sabitlemek isteyen bazı gedik sahipleri, 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümâyun'dan standart denilebilecek mülk belgeleri edinmeye başladılar. Gedik sahipleri tarafından Evkâf-ı Hümâyun'a zaman içinde yapılan gedik kayıtları ve alınan mülk belgeleri ise bireyseldi. Merkezi hükümet, özel mülkiyeti Evkâf-ı Hümâyun ile tanıırken, mülk sahipleri de yaygın olarak bu devlet kurumlarını kullanarak mülkiyet haklarını güvence altına aldılar.

ÖZET

Bu makalenin amacı, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı İstanbul'undaki berber esnafını incelemektir. Bununla birlikte özel mülkiyetin gelişmesi ve gedik sahiplerinin mülkiyet haklarını çeşitli yollarla nasıl güvence altına aldıkları analiz edilir. Makalenin bir diğer amacı da, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile kapatılmış olan kahvehanelerin bir süre sonra gedik sahiplerinin isteği üzerine berber dükkânlarına dönüştürülmesine dikkat çekmektir. Ondokuzuncu yüzyılın önemli merkezileşme örneklerinden olan Evkâf-ı Hümayun üzerinde duran bu makalede ayrıca, berber esnafının da içinde bulunduğu farklı farklı grupların merkezileşme ve standardizasyon arayışları konu edinilir.

Anahtar Kelimeler: Berber; İstanbul; Ondokuzuncu Yüzyıl; Gedik; Özel Mülkiyet; Merkezileşme.

SUMMARY

This article examines barbers in early nineteenth-century Ottoman Istanbul. It demonstrates how private property developed through *gedik* ownership and *gedik* owners legalized property rights in a variety of ways. Then, it focuses on that property owners demanded the changeover of coffeehouses into barbers' shops following the abolition of the Janissary Corps in 1826. This article also underlines the importance of the Ministry of the Imperial Pious Foundations (*Evkaf-ı Hümayun*) in order to shed a light on the process, in which barbers and property owners, alongside with pious foundations and the central government, sought standardization and centralization to their advantage.

Key Words: Barber; Istanbul; Nineteenth Century; *Gedik*; Private Property; Centralization.